

*ЯКОВЕНКО Л.І., доктор економічних наук, професор
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ОСВІТІ

Остання четверть ХХ ст. характеризувалася суперечливими тенденціями у пошуках нової методології наукових досліджень, змінами загальнонаукових парадигм, переходом до постнекласичного типу наукового мислення.

У матеріалах першої всеукраїнської конференції „Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації” (1995 р.) [1] ми наголошували на тому, що дослідження лише економічної, так само як і інших окремих складових трансформації, є однобічним, не дозволяє врахувати усього спектру змін, а пошук відповіді на питання про якість трансформацій та про їх подальший перебіг є завданням цілої низки наук і можливий на основі застосування неформального міждисциплінарного підходу. Важливими напрямками аналізу в системі суспільних наук взагалі і нашої конференції, зокрема, вважаємо подолання традиційних дисциплінарних, системних, національних меж, фрагментації знань, дисциплінарно-різноманітних образів цивілізації, широту підходу і спеціалізацію одночасно, всебічний міждисциплінарний аналіз, який ми розглядаємо в якості нової форми виробництва знань.

Концептуальні підходи другої всеукраїнської конференції пов'язані з проблемами історичної зміни парадигм і методів знання у науці та в системі освіти. Це визначається тим, що сучасний світ, його трансформації потребують постійного оновлення та осмислення на кожному новому етапі розвитку суспільства. Розширення предметного поля дисциплін приводить до аналізу світоглядних, соціальних проблем взаємодії людського, природного і наукового факторів еволюції. Сьогодні для багатьох учених стало очевидним, що історично сформований стан справ, за якого вирішення загальнонаукових завдань проводиться на основі методології та аналізу фактів однієї науки, у багатьох випадках приводить до суб'єктивізму, оскільки учені розглядають науку через призму власної спеціальності і поширюють свої професійні методи досліджень, стереотипи, світосприйняття, інтереси на всі галузі знань. Усе більше дослідників висловлюють переконання, що сутність сучасних змін у суспільстві можна досліджувати лише на основі взаємодії різних наук, тобто міждисциплінарності.

Форми прояву міждисциплінарності в науці різноманітні – від постановки проблем, підходів до їх розв’язання, розвитку теорій, вияву зв’язків між ними до формування нових дисциплін. У науковій літературі зустрічаються різні варіанти сутності міждисциплінарності: дослідник застосовує мову, категоріальний апарат, поняття з однієї сфери науки для описання феноменів в іншій сфері; дослідник використовує поняття з різних наук для описання різних сегментів складного комплексу (приміром, у маркетингу активно використовуються поняття і концептуальні положення з економіки, соціології, політології, психології, педагогіки та ін. наук); дослідник відкриває і аналізує нову реальність, формує новий синтез, користується новою системою понять – у такому випадку йдеться про створення нової дисципліни. Міждисциплінарна інтеграція означає свого роду „парадигмальні щеплення” (за висловом В. Степіна), які відкривають інше, ніж раніше поле наукових проблем, стимулюють відкриття явищ і законів, які до такого „щеплення” взагалі не потрапляли у сферу наукового пошуку [2].

Одночасно з терміном „міждисциплінарність” взаємодія наук характеризується також поняттями „трансдисциплінарність” та „мультидисциплінарність”. Вивчення наукової літератури дозволяє зробити висновок, що ці поняття близькі, хоч і не тотожні. „Трансдисциплінарність” характеризує такі дослідження, які пронизують, проходять через різні дисципліни і виходять не лише за їх межі, а й за межі самої наукової сфери, на вищій мета-рівень, який уже є незалежним від тієї чи іншої дисципліни. Це, у свою чергу, має наслідком появу нових форм та різних ступенів взаємозалежностей, достатньо міцних форм структурних зв’язків на відміну від внутрішньонаукових зв’язків. Термін „мультидисциплінарність” означає дослідження предмета в межах кількох наукових дисциплін. Особливий статус має синергетика (динаміка нерівноважних систем) – зразок міждисциплінарної науки, новий напрям наукових досліджень, яка набуває статусу універсального узагальнення в аналізі процесів реального світу, у тому числі й різного роду трансформацій. Її характер спрямований на виявлення законів самоорганізації та коеволюції складних систем різноманітної природи, незалежно від властивостей їх складових.

Слід враховувати, що сучасні дискусії про суспільну роль науки у цілому, і суспільних наук, зокрема, досить часто виходять у площину суперечливих очікувань від них практичних результатів, оскільки наука має не лише забезпечувати суспільство надійними знаннями, але й одночасно за допомогою виробництва нових знань сприяти розв’язанню соціальних проблем. Наука все тісніше

вмонтовується у соціальний контекст, вимоги до її практичної релевантності (відповідності практиці) є формою прояву змін суспільної функції науки й одночасно висхідним пунктом наукової рефлексії її відносин із суспільством. Перспективи дослідження функцій науки вважаємо одним з наших завдань на майбутнє. Очевидна необхідність трансформації самих наукових досліджень від знань до дій, а суспільство при цьому слід розглядати як контекст науки, нових форм виробництва знань.

Малодосліджений і суперечливий напрям виміру нової форми знань – підключення, врахування та використання ненаукових знань. Останнє розглядаємо не у контексті включення дилетантів до наукових дискусій, а як ефективний напрям використання практичних і соціальних знань експертів у сфері політики, економіки, екології, представників зацікавлених груп, громадських організацій, які сьогодні охоче підключаються до обговорення проблем суспільного розвитку. Завдання учених – надання наукової форми постановкам соціальних проблем та сприяння впровадженню у практику виконаних на цій основі розробок.

Важлива риса нової форми організації наукового виробництва – рефлексивність і чутливість суспільства до наслідків науково-технічної діяльності, яка інституціоналізується у науковій диференціації, коли самостійними сферами дослідження стають, приміром, етика науки і техніки, соціальна оцінка технічного розвитку тощо.

Врешті-решт все це і створює основу міждисциплінарності та трансдисциплінарності аналізу процесів і явищ.

Пропонуємо виходити з того, що загальна наукова картина світу у цілому і суспільства, зокрема, може розглядатися як така форма знання, яка регулює постановку фундаментальних наукових проблем та цілеспрямовує трансляцію уявлень і принципів від однієї науки до іншої, як зазначає В. Степін, функціонує як глобальна дослідницька програма науки, на основі якої формуються її більш конкретні дисциплінарні дослідницькі програми [2]. Прикладом ефективних міждисциплінарних пошуків можуть служити роботи з економічної соціології, філософії економіки, економічної психології, екологічної економіки, історико-економічної та економетричної науки – це неповний перелік напрямів досліджень у площині економічних дисциплін.

Якщо звернутися до розвитку економічної науки, то неklasичні ідеї в ній зародилися і розвивалися ще на початку, а змістовно оформилися – у кінці ХХ ст. Для цього етапу характерним був внутрішньодисциплінарний синтез знань, тобто наукових знань,

нагромаджених всередині окремої монодисципліни. Методологія постнекласичної економічної теорії формується у наш час. Учені зазначають, що для цього періоду характерна міждисциплінарна взаємодія як мінімум за двома напрямками: синтез у межах суспільних наук та синтез в усьому просторі наукових знань без будь-яких обмежень [3]. Розуміння особливостей сучасної еволюції економічної теорії та методології базується на врахуванні кардинальних змін економічної картини світу: ролі факторів виробництва, структури праці, трудових відносин, форм і динаміки зайнятості населення. Важливою складовою постіндустріальної епохи визнається подолання притаманної індустріальному суспільству редукції людини до простого елемента виробництва; зростання внутрішньої свободи людини, зниження її залежності від господарських та політичних інститутів. Нове соціальне оточення, де замість матерії та енергії основними факторами виробництва виступають інформація та наукові знання, визначає як стратегічний потенціал суспільства, так і перспективи його розвитку. Це підштовхує учених до пошуку нових варіантів аналізу об'єкта дослідження, наближення економічної теорії до потреб загальноцивілізаційного розвитку, що вимагає оновлення її загальної методології, аналітичного інструментарію, понятійного апарату.

Загальна тенденція, яка має велике значення для розвитку економічної теорії – еволюція її характеру: від науки, яка розглядає теоретичні економічні сутності, виробничі відносини та механізми функціонування соціально-економічних систем, до науки, центральною фігурою в якій є людина, її потреби, якість життя, розвиток її потенціалу, що власне і формує основний міждисциплінарний контекст і має пронизати навчальні посібники, лекційні курси, аудиторні заняття з різних економічних дисциплін. Сьогодні економісти доходять висновку, що в аналізі сучасних реалій переходу до постіндустріального суспільства економічна теорія має відійти на другий план і поступитися першістю соціології [4].

Прикладом може служити активно застосовуване останнім часом різними суспільними науками поняття капітал – суто політекономічна категорія сьогодні аналізується за межами свого початкового змісту. Хоч у літературі і звучать застереження щодо недопущення стосовно цієї категорії „плутанини та логічних суперечностей” [5], однак пояснення структури і функціонування сучасного соціального світу неможливе без введення поняття капіталу у його економічній, культурній, інтелектуальній, політичній, соціальній та інших формах. Особливо актуальним (про що свідчать і статті, які увійшли до нашого збірника) є теоретичне та практичне обґрунтування соціального

капіталу та форм його конвертації. „Якщо не відмітати його (соціальний капітал – Л.Я.) з порога, як такий, що не має економічного змісту, спробувати осмислити як поняття, то варто звернути увагу на той факт, що споживчий капітал, необхідний для вироблення особистих благ, не формується в безповітряному просторі, а отримується в ході соціальних взаємодій. Найважливішим у цьому плані, мабуть, слід вважати освіту, яка сприяє напрацюванню соціально зумовленої частини споживчого капіталу” [6].

В історичному плані проблема міждисциплінарності виникає у процесі розділення наук, практично одночасно з виникненням нових дисциплін учені ставали вузькими професіоналами. Великий російський філософ Н. Мойсеєв зазначав, що це впливало й на освіту, у всіх вищих навчальних закладах було одне спільне – багатопредметність, прагнення до вузької спеціалізації, поступова втрата універсальності освіти. Вища школа в усьому світі стає схожою на Вавілонську вежу, будівники якої все гірше й гірше розуміють один одного й зовсім мало уявляють архітектуру вежі та мету будівництва. У середині ХХ ст. утворилася прірва між гуманітарними і природничими науками та відповідними напрямками освіти. Сьогодні і природознавство, і екологія все ще перебувають на периферії інтересів студентів, які спеціалізуються в області гуманітарних наук, а майбутнім програмістам, фізикам, інженерам недостатньо знань про розвиток сучасного світу та про процеси пізнання, хоча вони будуть вирішувати численні проблеми сучасної екології, політики, моралі. Усвідомлення проблеми фрагментарності сучасної науки, зростаючої суспільної потреби в освіті, яка виходить далеко за межі вузького професіоналізму, підготовки сучасної людини, яка має бачити світ у його цілісності, свого часу привело Н. Мойсеєва до думки про необхідність введення пропедевтичного курсу „Сучасне світорозуміння”. „Лише уявлення про загальну логіку розвитку світу ... допоможе подолати катастрофічні наслідки кризи, яка неблаганно насувається, а може й уникнути її” [7].

На сьогодні очевидно, що нова цивілізація має починатися не з нової економіки, а з нових наукових знань, підходів, нових освітніх програм. Декларацією конференції ЮНЕСКО з питань вищої освіти (1998) принципами сучасної освіти проголошені інноваційність, міждисциплінарність та трансдисциплінарність. У Болонських документах міждисциплінарність розглядається як одна з бажаних ознак нової якості вищої освіти. Її неформальна реалізація – вимога часу, однак перехід від усвідомлення необхідності до практичної реалізації міждисциплінарності досить суперечливий.

Зокрема, важливим є не лише процес донесення через освіту нової якості знань до свідомості індивідів, які на цій основі у подальшому прийматимуть рішення, спрямовані на зміни природи і суспільства. Слід враховувати, що зміст освіти виступає як єдність власне знання і ставлення суб'єкта до цього знання, позиціювання суб'єкта пізнання, усвідомлення ним сутності, цінності, індивідуальної актуальності знань. Отже, виникає проблема адекватності представлення у змісті освіти міждисциплінарності та сприйняття суб'єктом знань саме як міждисциплінарних. У цьому плані акценти зміщуються у бік суб'єктивного ставлення до знань. Спеціалісти застерігають від того, щоб розглядати міждисциплінарність як зовнішньо задану [8], таку, що реалізується, приміром, через включення до навчальних планів і програм додатково до фіксованого набору певної кількості дисциплін міждисциплінарного характеру, що характерно для жорстко дисциплінарно структурованої, організованої на основі економічної доцільності (зорієнтованої на забезпечення ринку праці спеціалістами певного профілю з метою відтворення професійної структури суспільства) освітньої системи.

В умовах відкритої освіти (системи, відкритої не тільки до зовнішніх соціокультурних процесів, а і до суб'єкта пізнання – студента) до міждисциплінарності слід підходити як до самостійно виробленої конструкції, особливого типу структурованого знання. У цьому випадку зміст освіти конструюється самим суб'єктом, через конструювання суб'єктивно привласнюється, стає надбанням суб'єктивної свідомості. Цей процес не самовільний, а такий, що свідомо управляється і спрямовується. Суб'єктивний характер міждисциплінарності стосується не лише студента, а й висуває нові вимоги до викладача, зокрема, вміння перебудовувати, переналаштовувати викладання, бути спеціалістом і мати глибокі знання з кількох споріднених галузей знання, знаходити контакт з будь-якою аудиторією незалежно від рівня її підготовки, інтегруватися у мережні структури і використовувати їх мобільність, володіти мультимедійними технологіями тощо.

Очевидно, що реалізація подібних підходів до формування змісту освіти без втрати її фундаментальних засад – процес складний, його організація потребує як мотивації, творчого підходу з боку викладачів і студентів, так і ефективного управління з боку навчального закладу та зацікавленості всього суспільства. На сьогодні в університетах програми, які б поєднували спеціальності, практично відсутні, вони не відповідають встановленим стандартам, навчання відбувається у межах факультетів, зв'язки між якими здебільшого

носять характер не наукового, а ділового співробітництва. Сподіватися, що запровадження кредитно-модульного навчання у рамках Болонської системи, а також рейтингове оцінювання знань уніфікують освітні системи й одночасно підвищать якість дипломів, також не доводиться. Характер інструктивних документів міністерства щодо впровадження Болонської системи у вітчизняних навчальних закладах свідчить, що вони сконцентровані переважно на форматі навчання, а не на його новій якості, не завжди зрозумілі, часто суперечливі, в них практично не йдеться про особу викладача і студента. „У разі суто формальної заміни одних (астрономічних годин) одиниць вимірювання навчальної роботи студентів на інші (залікові одиниці, кредити чи щось інше) зміни будуть так само неістотними, як перехід у вимірюванні зросту новонароджених, дітей і дорослих із сантиметрів на дюйми” [9].

Отже, короткий аналіз дозволяє констатувати, що сучасні принципи міждисциплінарності в наукових дослідженнях та їх реалізація в освітніх програмах – вимога часу і важливе завдання освітньої політики сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. – Полтава: Скайтек, 2005. – Т.1, Т.2
2. Степин В.С. Теоретическое знание. – М., 1999 / <http://www.philosophy.ru/library/stepin>.
3. Кривулин В.А. Междисциплинарность работ К. Полаanyi, постнеклассической науки и современного высшего образования / Материалы Интернет-конференции «60-летие выхода в свет «Великой трансформации» Карла Полаanyi: уроки для России» // www.management.edu.ru.
4. Балацкий Е. Экономическая наука: новые вызовы современности // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 1. – С.61–67.
5. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и форм их конвертации // Общественные науки и современность. – 2003. – № 2. – С.5–26.
6. Сабуров Е. Инвестиционный климат в образовании // Общественные науки и современность. – 2007. – № 1. – С. 5–16.
7. Моисеев Н. О мировоззрении и миропонимании // Экология и жизнь. – 1999. – № 4 // <http://www.ecolife.ru/index.shtml>.
8. Меньшиков И.В., Санникова О.В. Содержание образования: самоорганизация междисциплинарности и проблема управления / Материалы международного форума «Проекты будущего: междисциплинарный подход», 16–19 октября 2006, г. Звенигород // <http://spkurdyumov.narod.ru/MenSan.htm>
9. Корсак К. Міфи про Болонський процес // Дзеркало тижня. – 2005. – № 35.